

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ

Митний контроль є одним з найстародавніших різновидів державного контролю. Але виокремлюється він дещо пізніше інших видів контролю, оскільки міждержавні торговельні й культурні зв'язки розвинулися лише з остаточним сформуванням і укріпленням державних інституцій, а також достатнім розвитком науково-технічного прогресу, який і дав змогу налагодити стабільні транспортні зв'язки між державами.

Митний контроль – важливий інструментарій регулювання зовнішньоекономічної діяльності й підтримання балансу інтересів країн світового співтовариства. З його допомогою держави ефективно забезпечують власні економічні інтереси, протистоять економічній (частково й ідеологічній) експансії з боку інших країн. Для пострадянських країн ця форма державної управлінської діяльності є досить новою. Саме тому останнім часом у науковій і спеціальній літературі митному контролю приділяється достатньо уваги [Див.: 2;6;8;9;12;14;15]. У той же час говорити, що проблема знайшла своє остаточне вирішення, не можна. Митний контроль – динамічна діяльність суспільства, яка потребує постійного дослідження й оновлення відповідно до вимог часу. Значну роль у процесі корегування й удосконалення митного контролю відіграє чітке уявлення про шляхи його становлення й розвитку, що дозволяє уникнути колишніх помилок.

Основною причиною появи митного контролю стала потреба поповнення державної казни, пізніше – захист власного виробника й державної (національної) або офіційно підтриманої правлячою верхівкою ідеології, релігії, культури тощо.

Початковий період історії митної політики (читай – “митного контролю”, оскільки сутність митної політики фактично зводиться до встановлення останнього), підкреслює О. Д. Єршов, має своїм корінням соціально-політичні ідеї найстародавніших народів, які досить системно викладені у філософських концепціях Ману, Хаммурапі, Санх'я, Веданти, Будди, Конфуція та інших мислителів минулого. Вони першими обґрунтували ідеї про правила людського буття, в яких неминуче виявляються відомі заповіді, звичаї як форма і зміст відносин, що складаються між людьми, у тому числі й у галузі регулювання торгів-

лі. Розмірковуючи й усвідомлюючи корисність або шкідливість таких правил і відносин, люди виробляли спочатку інстинктивне, а потім і логічне мислення. Останнє в подальшому відіграло роль поштовху до переходу від звичаїв, звичайної реєстрації фактів і символіко-знакового регулювання цих відносин до нормативно-правових правил взаємовідносин між різними верствами населення всередині держави, а в подальшому – у міждержавних взаємовідносинах і в різних сферах політичного життя [6, с. 25].

Точкою відліку організації митного контролю у східних слов'ян вважають утворення ранньофеодальної держави – Київської Русі (IX–XII ст.). Київські князі підтримували досить широкі торговельні зв'язки з державами, які зараз належать до країн Західної Європи, племенами та країнами Причорномор'я. Перші письменні відомості про руську торгівлю на Чорному морі, пише М. С. Грушевський, сягають першої половини IX ст. На початку X ст. ця заморська русько-візантійська торгівля була вже значною. З розміром, обставинами й прерогативами, які здобула собі вона внаслідок походів руських князів на візантійські землі в IX – XI ст. знайомлять нас докладніше угоди, які уклав князь Олег з Візантією в перших роках X ст., особливо якщо їх доповнити відомостями з угод Ігоря (944 р.) й оповіданнями Константина [3, с. 628].

Термін “мито” (“митний”) в офіційному документі з'являється вперше в договорі князя Олега (907 р.). У подальшому, щоправда, в російській мові цей термін був замінений на “таможня”, (“таможенный”) (рос.) як наслідок впливу татаро-монгольського панування на Русі в XI–XIV ст. (Термін походить від тюркського “тамга” – знаку власності, яким позначалася належність худоби, інших об'єктів. Цей знак (або тавро) за період татаро-монгольського ярма стародавньої Русі поступово став означати законність переміщення товарів через кордон після сплати відповідного збору.) Але в сучасній українській мові термін “мито”, (“митний”) залишився.

Цікаво, що до початку XX ст. в Російській імперії існувало майже паралельне застосування російських термінів “таможенная пошлина” і “мыто”. Так, за словником В. Даля терміни “тамга”, “таможенная пошлина” розглядаються як “мит, або особливий збір, за накладення клейма” [5, с. 389]. А термін “мыто” трактується як “пошлина” (рос.) за проїзд у заставу, через міст або за перевіз товарів, припасів, акциз, збір, взагалі “пошлина” (рос.) за товар [4, с. 366]. У той же час царським указом від 16 грудня 1622 р. “Про надання на відкуп тамги, мита і торжків посадським людям і волостним селянам” [7, с. 115] ці терміни відмежовуються, хоча суттєвої різниці між ними немає. Поступово

термін “мыто” все більше вживається стосовно внутрішніх зборів (які згодом стали називатися податками), а “таможенный” (рос.) – щодо зовнішніх.

Слід зазначити й те, що ставлення населення до митних зборів було вкрай негативним. Це навіть відбилося в російській мові, де термін “мыто” спричинив появу таких понять (що мають корінь “мыт”): “митарити – шахраювати, обманювати, промишляти неправдивими поборами”; “митарство – шахрайство або омана, неправедна користь”; “митарствувати, митарничати – жити за чужий рахунок”; “митниця – смітник”, і, навіть, “мит – понос, особливо у тварин, линяння”; та ін. [4, с. 366].

Зараз чинниками, які зумовлюють розширення митного контролю є бурхливе зростання зовнішньоекономічних зв'язків. Вони, у свою чергу, визначені: а) географічними умовами (різноманітністю природних ресурсів – запасами корисних копалин, клімату, родючості ґрунтів та ін. Усе це вимагає розширення імпорту деяких видів сировини або готової продукції, зокрема, низки кольорових металів, нафти, газу, екзотичних фруктів тощо); б) утворенням корпорацій і крупних підприємств по виготовленню спеціалізованої продукції, розрахованої не лише на внутрішній, а й на зовнішній ринок; в) науково-технічною революцією, яка потребує суттєвих фінансових та інших витрат на науково-дослідницьку діяльність і спонукає держави захищатися від несанкціонованого й безоплатного використання її результатів; г) міжнародною спеціалізацією й кооперацією праці, неможливістю в одній країні в оптимальних масштабах виготовляти всі сучасні види продукції [15, с. 5].

Важливим є й те, що митні відносини, формуючись на межі дії зовнішніх і внутрішніх чинників, історично відіграють роль бар'єру, свого роду мембрани, яка запобігає ввезенню на територію держави товарів, спроможних завдати збитків національній економіці, а також вивезенню продукції, що має стратегічне значення для держави [6, с. 15]. (О. Д. Єршов тут так само, як і в наведеному вище висловлюванні, говорить про митні відносини взагалі, але зрозуміло, що йдеться саме про контрольні митні відносини або просто – про митний контроль). Значне посилення митного контролю зумовлено й суттєвим збільшенням кількості суб'єктів митних правовідносин – як в особі країн світу, з одного боку, так і всієї сукупності підприємств, організацій, приватних осіб, які є суб'єктами зовнішньоекономічних відносин і безпосередньо взаємодіють із працівниками митних органів, – з другого.

Як вірно зазначається в літературі, категорію “митний контроль” у контексті реалізації митної політики держави слід розглядати в широ-

кому й вузькому розумінні слова. З одного боку, може йтися про контроль як основний засіб забезпечення законності й дисципліни у сфері управління митною справою, з другого – як діяльність посадових осіб митного органу, яка здійснюється у встановленій послідовності і спрямована на забезпечення дотримання чинного законодавства, що регламентує порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Таким чином, необхідно відрізнити контроль у митній галузі від митного контролю товарів та інших предметів. Крім того, поряд з обов'язковістю митного оформлення контрольованість з боку митних органів є одним із принципів переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, причому “характер і зміст діяльності митних органів багато в чому визначаються саме митним контролем, який посідає важливе місце у сфері митної справи” [2, с. 9].

Чинне законодавство не містить визначення терміна “митний контроль”. У той же час ст. 1 нового Митного кодексу України (який набере чинності з 1 січня 2004 р.) митним контролем визнає “сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку” [1; 2002.- № 38-39. – Ст. 288]. Основною метою митного контролю є перевірка й виявлення відповідності проведених митних операцій і дій митному законодавству, а також дотримання фізичними та юридичними особами, які є учасниками митних правовідносин, установлених митних правил і процедур, тобто порядку переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів.

Неоднорідність митного контролю як системного утворення зумовлюється природою й цільовим призначенням митної служби. Завдання, які стоять перед митними органами, містять, власне, основні елементи, що визначають сутність і своєрідність митного контролю, вирізняють його поміж інших видів контрольної діяльності. Будучи різновидом державного контролю, митний контроль повинен здійснюватися на таких принципах, як законність, системність, систематичність, дієвість, гласність, прозорість [10, с. 137].

До основних функцій митного контролю віднесемо:

- наповнення державної казни шляхом стягнення мита та інших митних платежів;
- захист зовнішніх і внутрішніх економічних інтересів держави, національного виробника;
- захист національної (державної) ідеології, релігії й культури;

– реалізацію й забезпечення законності і дисципліни учасників митних правовідносин;

– попередження й припинення порушень митних правил, застосування правових санкцій щодо правопорушників;

– розробку й запровадження (разом з іншими компетентними органами) механізму зовнішньої і внутрішньої економічної політики.

Залежно від критерію класифікації митний контроль поділяють на певні види. Так, за правовим режимом об'єкта митного контролю С.В. Ківалов та С. І Пахомов вирізняють контроль звичайний, спрощений і спеціальний [9, с. 28; 14, с. 174]. О. В. Мазур класифікує митний контроль залежно від: а) напрямку переміщення товарів та інших предметів; б) суттєвих характеристик товарів, що впливають на здійснення митного контролю; в) виду транспорту; г) характеру участі у здійсненні митного контролю; г) кількості переміщень товарів протягом певного часу; д) місця; е) режиму. При цьому він виокремлює відповідно митний контроль: а) імпорتنих (що ввозяться на територію України), експортних (що вивозяться з території України) і транзитних (що переміщуються через митну територію України) товарів; б) ручної поклажі, супроводжуваного багажу, несупроводжуваного багажу, валюти та валютних цінностей, енергоносіїв, культурних та історичних цінностей; в) автотранспортних засобів, морських та річкових суден, залізничних транспортних засобів, повітряних суден та ін. [10, с. 137, 138]. М. Г. Шульга вирізняє сім видів митного контролю і поділяє його залежно від: а) предмета – на митний контроль товарів, транспортних засобів; б) напрямку руху – на митний контроль імпорتنих (що ввозяться на територію України), експортних (що вивозяться за межі України) і транзитних (що переміщуються через територію України) товарів; в) форми здійснення – на перевірку документів на товари, транспортні засоби, огляд і переогляд товарів, транспортних засобів і речей та ін. [12, с. 27, 28].

Отже, митний контроль здійснюється Державною митною службою України, безпосередньо посадовими особами митних органів шляхом:

- перевірки документів і відомостей, необхідних для такого контролю;

- митного огляду (огляду й переогляду товарів і транспортних засобів, особистого огляду громадян);

- обліку товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України;

- усного опитування громадян і посадових осіб підприємств;

- перевірки системи звітності й обліку товарів, що переміщуються через митний кордон України, а також своєчасності, достовірності,

повноти нарахування та сплати податків і зборів, які відповідно до законів справляються при переміщенні товарів через митний кордон України;

- огляду територій і приміщень складів тимчасового зберігання, митних ліцензійних складів, спеціальних митних зон, магазинів безмитної торгівлі та інших місць, де знаходяться або можуть знаходитися товари і транспортні засоби, що підлягають митному контролю, чи провадженням діяльності, контроль за якою покладено на митні органи законом;

- використання інших форм, передбачених Митним кодексом та іншими законами України з питань митної справи. Проводиться він у спеціальних зонах – зонах митного контролю. У разі необхідності застосовуються технічні і спеціальні засоби, безпечні для життя та здоров'я людей, тварин і рослин. Для участі в здійсненні митного контролю залучаються також спеціалісти й експерти.

Уповноважені особи митних органів при виявленні ними порушень митних правил чи за наявності інших визначених законодавством підстав можуть здійснювати адміністративне затримання, вилучення речей і документів, застосовувати спеціальні засоби попередження і припинення правопорушень. Начальник митного органу, його заступник або посадова особа, яка здійснює провадження по справі про адміністративне правопорушення, мають право відповідною постановою назначити перевірку діяльності підприємства, яке допустило порушення митних правил. Начальники митниць та їх заступники притягають винних осіб до адміністративної відповідальності. Згідно з чинним законодавством митні органи є також органами дізнання у справах про контрабанду. (Доречі, Митний кодекс України 2002 р. таких повноважень митним органам не надає, хоча контрольні повноваження митних органів та їх посадових осіб в ньому закріплюються [1; 2002. – № 38-39. – Ст. 288]), Закріплені вони і в положеннях про митну службу та її підрозділах, інших нормативних актах.

Таким чином, митний контроль є не лише суттєвим важелем забезпечення законності й дисципліни в управлінських і господарських правовідносинах. Це один із способів наповнення державної казни. Ефективне застосування митного контролю – основа підтримання стабільних правовідносин у суспільстві, а чітке уявлення про шляхи його становлення й розвиток – запорука уникнення помилок в окресленні й реалізації митної політики України.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Голощапов Н. А. Таможенный контроль. – М., 2000. – 280 с. 3. Грушевський М. Історія України – Русі. Т. 1. До початку XI в. – Вид. 2-е, розш. Львів, 1904. – 672 с. 4. Даль В. Толковий словарь.

великого русского живого языка: В 4-х т. – М., 1881. – Т. II. – 779 с. 5. *Даль В.* Толковый словарь великого русского живого языка: В 4-х т. – М., 1882. – Т. IV. – 683 с. 6. *Ершов А. Д.* Международные таможенные отношения: Учеб. пособие. – С-Пб.: Знание, 2000. – 207 с. 7. Законодательные акты Русского государства второй половины XVI – первой половины XVII века.: Тексты / Под ред. *Н. Е. Носова.* – Л.: Наука, 1986. – 262 с. 8. *Кивалов С.В.* Средства осуществления таможенной политики Украины. – Одесса, 1995. – 72 с. 9. *Кивалов С. В.* Організаційно-правові основи митної справи в Україні: Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. – Одеса, 1996. – 50 с. 10. *Мазур А. В.* Загальні засади митного контролю: поняття, класифікація, форми // Проб. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. *В. Я. Тацій.* - Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 46. – С. 136-140. 11. *Настюк В. Я.* Держмитслужба України – провідний орган у забезпеченні реалізації митної політики // Митна справа. – 2002. – № 1. – С. 49-53. 12. *Настюк В. Я., Шульга М. Г.* Митне право України: Навч. посібник. – Харків, 2001. – 114 с. 13. Основы внешнеэкономических знаний: Учебник для экон. обр. / Под ред. *И. П. Фоминского.* – М.: МО, 1990. – 560 с. 14. *Пахомов С. И.* Митний контроль як засіб забезпечення митної справи (адміністративно-правовий аспект): Дис... канд. юрид. наук. – Одеса, 1997. 15. *Саноровский К. К.* Таможенное право в Украине: Учеб. пособие для студ. юрид. вузов и фак. – К.: Вентури, 2000. – 208 с.

Надійшла до редакції 14.10. 2003 р.

УДК 343.1

*М. А. Погорецький, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

РОЗШУК І ЙОГО МІСЦЕ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В 1917-1925 РОКАХ

Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) відіграє важливу роль у боротьбі зі злочинністю. Проте на сьогодні питання її сутності й місця в кримінальному процесі є дискусійним як у теорії ОРД, так і в теорії кримінального процесу та криміналістики. Важливим є звернення до історичного періоду 1917–1925 рр., завдяки чому можна прослідити еволюцію зазначеного питання, адже саме в цей час зароджувалися як наукові, так і практичні підходи до його вирішення, які мають вплив і на сьогоднішній стан проблеми і які можна використати в сучасній теорії, законодавстві та практиці.

Окремим аспектам становлення, сутності й місця розшуку в кримінальному процесі в цей період присвячено праці *Л. М. Маймескулова, К. М. Ольшевського, В. П. Портнова, А. Й. Рогожина, О. І. Сабурова, В. В. Сташиса, В. М. Чисникова, Н. Ф. Чистякова, О. Ю. Шумилова, І.М. Якимова та ін.* [Див.: 10; 13; 17; 18; 26; 27; 28; 29; 30; 31]. Деякі з них мають ідеологічне навантаження (причому ті, що видані як за радянської доби, так і в теперішній час), а тому потребують критичного осмислення. Однак окремого наукового дослідження, спеціально при-